

Natura mění tvář aneb

Středověká Praha na cestě k modernímu městu

Radka Kozáková, Jan Havrda

Jediný kus přirozeného břehu Vltavy je dnes pod Mánesovým mostem. Foto Michal Kovář

Na město můžeme pohlížet jako na hustě osídlenou krajinu, jakousi krajinu naruby, v níž převládá kultura nad naturou. Co se v krajině odehrává na velkém území, probíhá v ulicích měst s mnohem větší intenzitou. I kdybychom chtěli, nepodaří se nám z města vyhnat to přírodní a divoké. Svým sídlením na to nicméně tlačíme. Část vpouštíme vědomě (např. ovocné stromy nebo kozy), část se nám daří vyhnat (např. les nebo medvědi), část necháváme bujet tam, kde nedochází ke křížení zájmů nebo kde je boj příliš vysilující (např. rumiště, ptáci, hmyz).

Naše vyprávění začneme na konci raného středověku, tedy v době, kdy vznikali předchůdci vrcholně středověkých měst. V Českých zemích byl středověk dobou velkých změn, které skrze společnost a kulturu prostoupily i krajinu. V raném středověku přetrvávalo mnohé z pravěkých dob, kdy činnost člověka spíše zvyšovala bohatost biotopů, tj. množila počet stanovišť, na kterých našly vhodné podmínky vždy určité druhy rostlin a živočichů. Rozšíření druhů v přírodě je totiž úzce spjato s konkurenceschopností – žijí tam, kde dovedu konkurovat.

Když říkáme, že v raném středověku dozníval dřívější způsob hospodaření s přírodními zdroji, máme na mysli především jeho nesystematičnost. Příkladem může být výběrová těžba stromů v lesích nebo z moderního hlediska nejasné povědomí o tom, co je v okolí sídliště pastvina, co úhor, co už spíše les nebo vůbec nepojmenovatelné houští. Nehledě na nejasnosti o vlastnictví půdy. Lidská populace byla časem čím dál početnější, čímž vyvstávala nutnost nakládat s místem promyšleněji. V průběhu středověku proto tlak na přírodní prostředí sílil. Kromě horských oblastí byl prostor poprvé beze zbytku rozparcelován, takže každý kus země našel svého vlastníka. To, co se v kultuře označuje za velkou středověkou změnu (kladenou v českých zemích do 13. století), je v pylových diagramech vidět jako náhlý úbytek

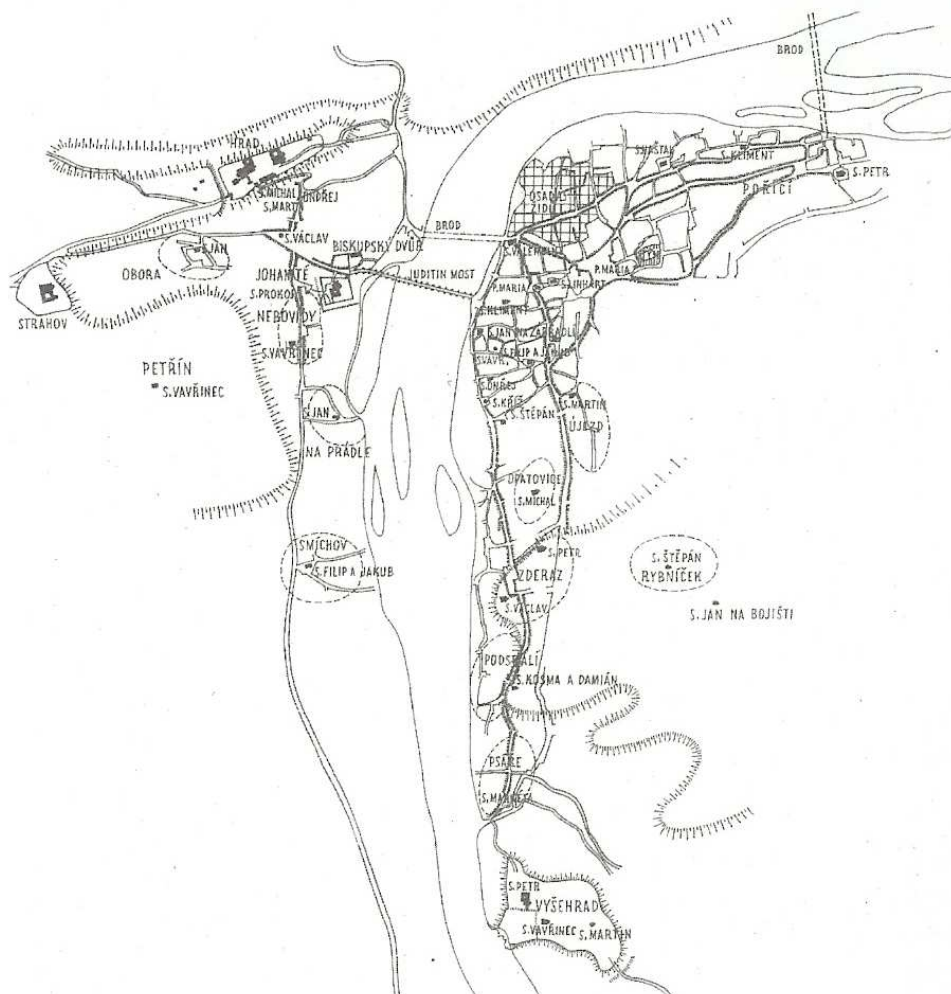

lesa, vzestup obilovin a synantropních rostlin a především úbytek druhů obecně. Systematický a velkoplošný tlak na přírodní prostředí upřednostnil několik málo druhů, jejichž kvantita nahrazovala někdejší druhovou pestrost.

Praha v raném středověku

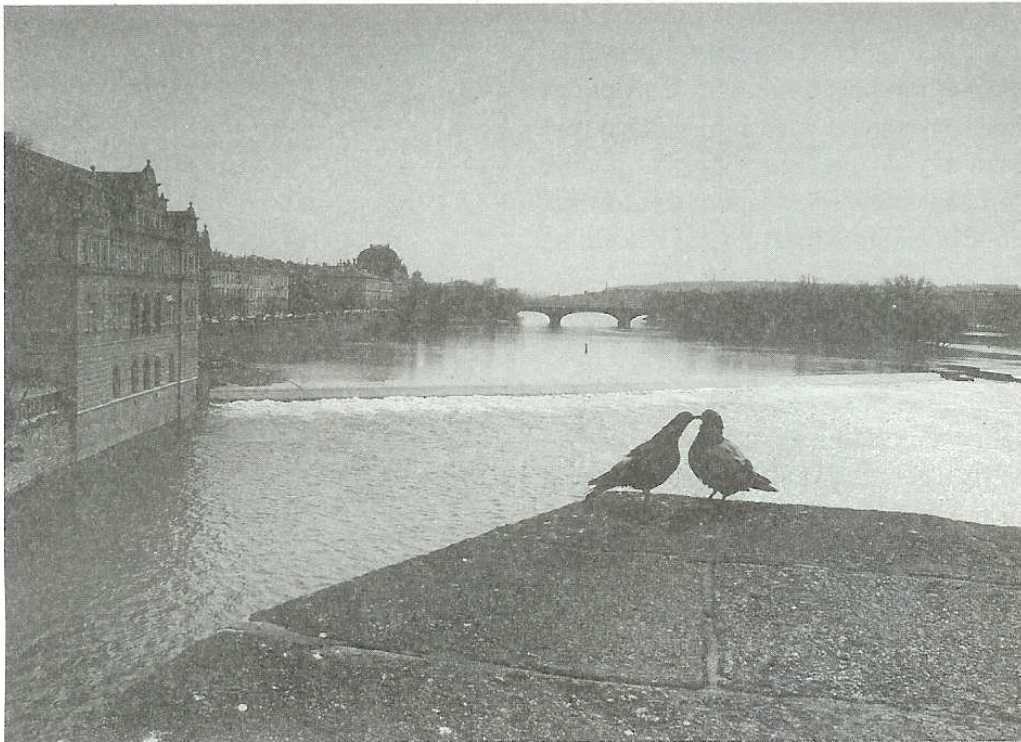
Praha jako sídelní aglomerace vznikla v 9. století na levém břehu Vltavy. Pod přemyslovským hradem se na ploše asi 35 ha nalézalo opevněné raně středověké město. Zástavbu tvořily dřevěné či dřevohliněné domy a řemeslnické dílny. Cesty se zpevňovaly dřevěnými trámy nebo kameny. Osídlení se rozrůstalo v podobě přidružených osad i za hradby. Na protilehlém břehu řeky, který byl s tímto nejstarším městem spojen dřevěným mostem, se dlouho jen pohřbívalo. Teprve v průběhu 11. a v 1. polovině 12. století se osídlení přemísťuje ze zastavěné a prostorově stísněné Malé Strany na území dnešního Starého Města.

Raně středověké osídlení se v archeologických pramenech jeví jako obsazování území, při němž byly respektovány přírodní podmínky: výchozy skal, koryta potočků, zaplavované nivy a mokřady. Přírodní prostředí vypadalo ve městě zcela jinak než dnes. Ze severního svahu Petřína tekla Malostranský potok. Rozsáhlý mokřad rušil samotné jádro vznikajícího města v místě dnešní horní části Malostranského náměstí. Obyvatelé podhradí budovali poměrně složité konstrukce z dubového dřeva, aby tuto mokřinu začlenili do zástavby. Vltava zůstala do poloviny 13. století bez jezů a její hladina byla nejméně tři metry pod současnou úrovní. Měla slepé rameno, v raném středověku již vysychající, bahnitě, zaplavované jen v době povodní a využívané jako přirozená součást systému opevnění. V poloze dnešního Klárova rameno oddělovalo ostrov zmíněný i v písemných pramenech jako „ostrov pod mostem (Pražským)“. Od 11. století zde existovala zemědělsko-řemeslnická osada s kostelem v místě dnešního vstupu na Mánesův most. Přimo na ostrově se nalézala i pole.

Pražská aglomerace na konci doby románské složená z mnoha osad.
Zdroj: Mencil V. (1969) Praha. Odeon

Příroda ve velkoměstě? Stromy, řeka, holubi. Foto Michal Kovář

Z písemných pramenů je Praha pověstná ledabylým nakládáním s odpady. Během prvních století se veškeré zplodiny jejího složitého života vrstvily na ulicích i v zázemí domů – hnůj, seno, zbytky jídel, mršiny, sláma, hlína smytá deštěm ze svahů. Vznikal tak směsný kulturní (antropogenní) sediment. Z rostlinných zbytků (pylů, semen, plodů apod.) zachovalých v těchto sedimentech se dozvídáme o nesmírně pestrém přírodním prostředí. Bohatost druhů prostupuje v raném středověku všemi biotopy od lesa po pole. Nebylo daleko k teplomilným loukám s konikleci, bělozárkami, devaterníky, mateřídouškami a čekánky. Patrně byly spásány přímo pod knížecím palácem na jižním svahu hradčanského ostrohu. Variabilita plevelných a synantropních druhů odkazuje na dosud neúplné uchopení prostoru, na množství proluk v zástavbě, odlehlých zákoutí, sešlapaných mezí, trávníků umožněných dobyt看 nebo stinných vlhkých koutů. Les musel být v blízkém okolí města vykloučen, avšak pylová zrna, která dolétla ze vzdálenějších porostů, jej ukazují v plné druhové bohatosti borových nebo habrových doubrav s lípou, javory, lískami, ale i jedlemi, buky a smrky. Velkoplošné odlesnění na území města vyvolalo sesuvy půdy ze svahů Petřína i hradního návrší. Takto byla například v zahradě nemocnice Pod Petřínem při úpatí svahu pohřbena pod svahovými hlínami osada z 10. století.

Vrcholný středověk – kultivace divokosti

Živelné rozrůstání Prahy doznalo významné změny ve 13. století s vlnou vrcholně středověkého zakládání měst, pro která jsou typická: městská práva, hradby a obvykle nová organizace území. Zajímavé jsou například zprávy o založení Nového Města pod hradem Pražským (dnešní Malá Strana) Přemyslem Otakarem II. v roce 1257. Král nechal vystěhovat dosavadní obyvatele, aby je vyměnil za přizvané kupce a řemeslníky. Těm nechal půdu znovu rozparcelovat, čímž založil město s téměř pravidelnou uliční sítí. Rozvoj kamenné zástavby ve 14. století výrazně omezil sesuvy půdy v malostranském prostoru.

Hygienická úroveň pražských ulic musela být neúnosná, soudě nejen podle písemných zmínek, ale i podle vaječných schránek parazitů, jejichž množství v kulturních vrstvách časem narůstá. Obyvatele Prahy sužovaly nejen škrkavky, ale s domácími i divokými savci sdíleli také střevního parazita tenkohlavce. V průběhu 14. století se ve městě mění nakládání s odpadem. Je vyvážen za hradby na břeh řeky nebo je deponován v četných hlubokých jámkách, kopaných na dvorcích domů. Ulice jsou dlážděny a pravidelně čištěny. Že však bylo k čistotě stále ještě daleko, dokládají písemné prameny z 15. století, v nichž figurují hromady hnoje na veřejných prostranstvích.

Z Prahy 13. století se vytratil kus venkova. Z většiny kulturních sedimentů mizí bohatá luční květena. Také mezi ruderaly zůstávají ti nejhouževnatější – převažují rostliny z čeledi merlíkovitých využívající dusíkem obohacenou půdu. Z pylových zrn stromů se nejčastěji objevuje borovice jako svědectví zarůstání vykácených lesů touto pionýrskou dřevinou. Budování jezů zvýšilo hladinu Vltavy o několik metrů a během povodní docházelo k ničivějším záplavám než v raném středověku. V nivě se vrstvily metrové náplavy. Následkem toho zanikla mezi jinými i osada na „ostrově pod mostem (Pražským)“.

Na cestě k modernímu městu

Příběh středověké Prahy můžeme vidět jako postupné vyzrávání vztahu mezi kulturou a naturou. Počátky města se dějí v divokém a spontánním rytmu. Zdá se, jako by raně středověká Praha byla vším – vyspělým mohutně opevněným výrobním a obchodním centrem s nespornou společenskou vážností, dřevohliněnou vesnicí s rozkvetlými pastvinami přímo pod knížecím palácem, kozím pláckem i bahnitým páchnoucím smetištěm. Natura se realizuje přímo v ulicích města, je prostá, bezprostřední, přímočará.

Vrcholný středověk je novým začátkem. Vzniká pravidelnější uliční síť s vytyčenými parcelami pro měšťanské domy. Vzpurný přírodní podklad je tomu uzpůsoben – rozsáhlé planýrky, terénní úpravy ve svazích, odlámané skály, navážky. Přibývá kamene a v případě Prahy zlatá opuka jako by vyjevovala snahu izolovat se od temné divokosti hlíny. Natura shazuje ohlávku především v nivě Vltavy, kde pohřbívá někdejší povrch mocnými povodňovými sedimenty. Okraje města si mnohdy zachovávají venkovský charakter (viz článek Adély Pokorné). S rostoucí vůlí zakládat parky a zahrady je do zasídlených částí přizvána natura zkrocená a noblesní, to je však již kapitola novověká.

Chceme si ve městě nechat jen tu „hezkou část přírody“ – květiny v ohraničených záhonech, vodu jen klidnou a jen někde (jediný kus přirozeného břehu Vltavy je dnes pod Mánesovým mostem, potoky jsou z velké části kanalizovány), ze zvířat jen psy čisté rasy. Hlína se tlačí pod asfaltem a dlažbou, potkání běhají v podzemí, tamtéž teče nepozorovaně odpadní voda a záplavy nás straší jen občas. Mnohdy nevědomě však chceme a potřebujeme i naturu syrovou, veselou a svobodnou, která nikdy ve městě neztratila své místo. Výmluvná je například dnešní úprava některých parkových záhonů vytvořená z pelyňků, šřovíků a jiných ruderalních rostlin. Co jsme vytlačili z oken, vlomí se zadními vrátky...

Mgr. Radka Kozáková (1980) pracuje v Archeologickém ústavu AV ČR v Praze. Na základě pylových analýz se zabývá vývojem krajiny zejména během středověku.

kozakova@arup.cas.cz

Mgr. Jan Havrda (1969) pracuje v Národním památkovém ústavu, územním odborném pracovišti v hl. m. Praze. Zabývá se prováděním archeologických výzkumů, geologickými poměry archeologických lokalit a vývojem středověkého osídlení v závislosti na přírodních podmínkách.

havrda@praha.npu.cz